5.8 Suoniityt

Vähäpuustoisia tai puuttomia, saraisia ja ruohoisia soita on yleisesti niitetty karjanrehuksi koko maassa. Laajinta niitto on ollut Pohjanmaalla sekä Oulun ja Lapin lääneissä. Suoniityt olivat avosoiden luonnonniittyjä tai kasteluniittyjä (ns. paiseniityt ja valunta- eli vedenkäännösniityt) tai kytöviljelyn jäljiltä syntyneitä niittyjä. Koska perinteisessä käytössä olevia suoniittyjä ei enää löydy, inventoinnissa on etsitty mahdollisimman pitkään niittokäytössä olleita soita, joilla on jäljellä niittytalouden aikaisia rakenteita: suovanpohjia, latoja tai padon jäänteitä purossa. Myös mahdollisimman ehyenä ja avoimena säilyneeseen niittymaisemaan on kiinnitetty huomiota. Perinteisesti hoidetun suoniityn kasvillisuudesta ei ole säilynyt esimerkkejä. Tyypillisiä inventoituja suoniittykohteita ovat Koillismaan ja Perä-Pohjolan paiseniityt ja Pohjanmaan lasketut soistuneet järvet.

Sekä pinta-alan että lukumäärän suhteen eniten suoniittyjä on inventoitu Pohjois-Pohjanmaalla (kuva 17). Sieltä on löytynyt sekä pienehköjä paiseniittyjä ja lammenrantasoita että laajoja järvikuivioita, joista laajin on Kuusamon Hyväjärvi (350 hehtaaria). Kohteiden keskipinta-ala on 26 hehtaaria. Etelä- ja Keski- Pohjanmaalta on inventoitu laajoja järvenlaskuja, joista suurimmat ovat Peräseinäjoen Ojajärvi (lähes 280 hehtaaria) ja Ullavanjärvi (noin 400 hehtaaria). Lapin suoniityt ovat edellisiin verrattuina pieniä (keskipinta-ala 14 hehtaaria). Kainuusta on inventoitu pari pientä suoniittyä ja pari laitumiin sisältyvää lähteistä tai lettoista suoniittyä. Muualta Suomesta on löydetty lähinnä laitumiin sisältyviä yksittäisiä soita tai suoniittyjä, mutta ne on luokiteltu joko kosteiksi niityiksi tai muiksi kuin perinnebiotoopeiksi.

Alle sadasosa arvokkaaksi luokitellusta suoniittyalasta on inventoitaessa ollut niitto- tai laidunkäytössä. Perinteisessä pitkään jatkuneessa niittokäytössä olevia kohteita ei ole yhtään. Vain Pudasjärven Säynäjäjärven luhtaista rantanevaa niitettiin viikatteella poronrehuksi vielä 1990-luvun alkupuoliskolla. Myös Ranualla Siuruanjoen Saunaniemessä niitettiin silloin vielä satunnaisesti pientä luhtaneva-alaa. Rytipuron paiseniitty Oulangalla on ainoa paiseniitty, jota tulvitetaan ja niitetään. Sen entisöinti aloitettiin vuonna 1979 Maailman Luonnon Säätiön talkooleirillä, ja nykyään hoidosta vastaa Metsähallitus.

Juha Pykälä

Aiemmin niitetyiltä soilta löytyy Pohjois-Suomessa vielä kohtalaisen usein niittotalouden aikaisia latoja ja muita rakenteita. Oulangan Rytisuo.

Lapin suoniityistä Ranuan Itseojan suoniitty ja osa Posion Mieronpaiseesta ovat olleet niin sanottuja valuntaniittyjä. Varsinaisia paiseniittyjä ovat olleet Posion Liittopuro ja mahdollisesti osa Mieronpaiseesta sekä Ranuan Kaijonoja ja osa Itseojasta. Pohjois-Pohjanmaalla edustavin entinen valuntaniitty on Pudasjärven Peuronojan juoksutusniitty. Mahdollisesti myös Pudasjärven Säkkisensuo ja Ahmalammin suo ovat olleet ainakin osittain valuntaniittyinä. Entisiä paiseniittyjä on inventoiduista kohteista yhdeksän: Kuusamon Karvastekemänoja, Välisuo, Uudenniitynlammet, Virmajoki, Olki- ja Metsäpuro ja Rytipuro sekä Pudasjärven Ahmalampi. Entisiä järvenlaskuja on Pohjois-Pohjanmaan suoniityistä ainakin viisi.

Suoniittyjen niitto loppui Suomessa pääsääntöisesti sotien jälkeen. Peräseinajoen Ojajärveä ja Ullavanjärveä sanotaan niitetyn vielä 1970-luvullakin. Kuusamon Hyväjärvi niitettiin kokonaan viimeksi vuonna 1952. Jonkin verran suoniittyjä sisältyy karjanlaitumiin Pohjois- ja Etelä-Pohjanmaalla. Esimerkiksi Ojajärvellä laidunnettiin inventointivuonna lihakarjaa.

Etelä- ja Keski-Pohjanmaan järvenlaskut ovat suurimmaksi osaksi kasvillisuudeltaan niukkalajisia luhta- tai suursaranevoja, joiden tyypillisintä lajistoa edustavat pullo- ja vesisara, järvikorte ja kurjenjalka. Myös Pohjois-Pohjanmaan järvenlaskut ja muut suoniityt ovat enimmäkseen luhta- ja saranevoja, vähäisemmässä määrin sara- ja ruoholuhtia, pajuluhtia, sarakorpia ja lettoja. Lettoja on Kuusamossa kuudella ja Pudasjärvellä yhdellä kohteella. Lisäksi kahdella Pudasjärven ja kahdella Taivalkosken suoniityllä on runsasravinteisia lähteikköjä.

Monimuotoisinta kasvillisuutta on Oulangan paiseniityillä. Luhta- ja saranevojen lisäksi niihin sisältyy myös lettoja, luhtia, lyhytkorsinevoja ja nevakorpia. Jonkinlaisen kuvan entisajan rehevän paiseniityn kasvillisuudesta saa Rytipuron paiseniityn avulla. Alueella esiintyy suursaraista lettonevaa (valtalajit jouhi-, kelta- ja tupassara ja luhtavilla sekä lettoväkäsammal ja sirppisammalet), lyhytkortista lettoväkäsammal -lettoa (tupas- ja villapääluikka, siniheinä, rätvänä ja jouhisara) sekä tihkupintaista warnstorfii -lettoa. Rytipuron

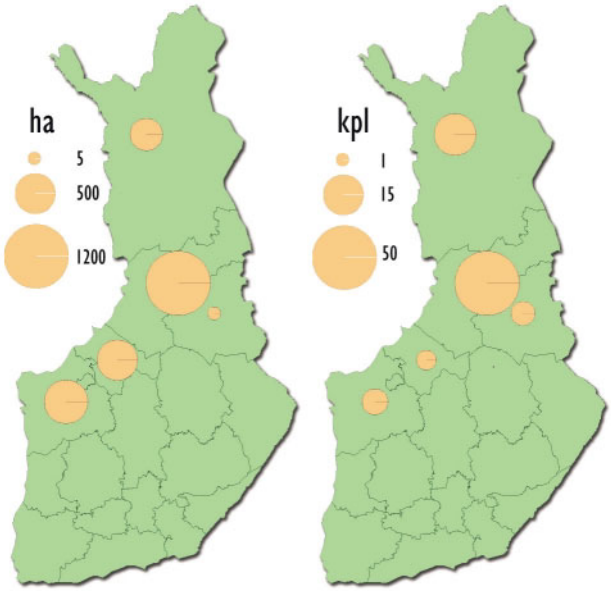

Kuva 17. Suoniittyjen pinta-ala ja lukumäärä eri maakunnissa.

paiseniityllä on tutkittu paisuttamisen vaikutusta suon kasvillisuuteen ja turvekerrostumiin (Väänänen 1985). Ensimmäisten kolmen paisutusvuoden jälkeen havaittiin kasvillisuudessa selviä muutoksia, kuten suursarojen lisääntymistä sekä siniheinän ja ruohojen vähenemistä.

Lapin suoniityillä on avointa ja usein rehevää suokasvillisuutta, esimerkiksi keskiravinteista saranevaa tai luhtaa. Lettoa esiintyy viidellä kohteella. Sallan Savilampi, Ranuan Itseoja ja Posion Rauvuslampi ovat perinnemaisemina edustavimmat. Varsinaista perinnebiotoopin kasvillisuutta ei näilläkään kohteilla ole enää erotettavissa.

Suoniittyjen huomionarvoinen lajisto ilmentää pikemmin suon ravinteisuutta tai lähdevaikutusta kuin perinteistä niittokäyttöä, joskin monet lajit ovat todennäköisesti hyötyneet niitosta. Lettojen monimuotoisuus jopa lisääntyi perinteisen laidun- ja niittykäytön myötä, kun puuston kasvu ja suon kehitys karumpaan suuntaan hidastuivat (Heikkilä 1998). Vaateliaanpuoleista lajistoa edustavat lettokirkiruoho, keltasara, vilukko, mähkä, punakämmekkä, hirssisara ja siniyökönlehti, varsinaista niittylajistoa nurmitatar, hetekaali ja sykeröpiippo. Valtakunnallisesti uhanalaisista lajeista lettorikkoa on löydetty sekä Pohjois-Pohjanmaan että Lapin suoniityiltä,

turjanhorsmaa Lapin kohteilta ja ruosteheinää Kuusamosta.

Ellei suoniittyjen entisöintiä ja kunnostusta aloiteta, viimeisetkin merkit vanhasta niittykäytöstä häviävät rakenteiden lahotessa. Suojelualueiden ulkopuolisten suoniittymaisemien uhkana on myös ojitus ja metsätalous.

5.9 Hakamaat

Hakamaat eli haat ovat tilakeskusten läheisyyteen aidattuja harvapuustoisia laitumia, joissa on pidetty esimerkiksi hiehoja, hevosia ja lampaita sen jälkeen kun lypsykarjan laiduntaminen siirtyi viljellylle maalle. Tuoreiden ja kosteiden niittyjen jälkeen haat ovat yleisin perinnemaisematyyppi. Arvokkaiksi luokiteltavia hakoja on pinta-alaltaan eniten Varsinais-Suomessa, missä myös keskimääräinen pinta-ala haka-alueilla on suurin, 2,8 hehtaaria. Muissa maakunnissa haan keskipinta-ala vaihtelee välillä 0,8–1,8 hehtaaria. Hakamaiden lukumäärä on suurin Pirkanmaalla (kuva 18).

Arvokkaaksi luokitellusta hakamaa-alasta oli laidunkäytössä 78 %. Keski-Suomessa vain yhden kohteen eli Viitasaaren Suovanlahden alueen niittymäisiä osia on niitetty. Etelä-Pohjanmaalla niinikään yhden laidunhaan eli Teuvan Kuoppalan laidunten hoitoon kuuluu huonosti laidunnettujen kohtien niittäminen loppukesällä. Varsinais-Suomessa vain Kuusjoen Haaparannan hakaa on hoidettu niittämällä laidunnuksen lakattua. Lisäksi muutamia hakoja on osin epäsäännöllisesti niitetty. Hakamaita laidunnetaan pääsääntöisesti nurmilaitumien yhteydessä. Esimerkiksi Keski-Suomessa vain runsasta viidennestä haka-alasta laidunnetaan erillään nurmista ja Pohjois-Pohjanmaalla alle puolta.

Jäntin (1945) määritelmän mukaan hakamaat ovat sellaisia laidunaitauksessa olevia metsiä, joiden päätarkoitus on selvästi olla karjan laitumena. Tämän vuoksi puusto poikkeaa laadultaan muista metsistä ollen harvahkoa, aukkoista, lyhyenpuoleista tai oksikasta, ja puiden välillä kasvaa runsaasti ruohoa. Tämän määritelmän mukaisia hakoja on inventoiduista hakamaiksi luokitelluista kohteista vähemmistö, sillä tärkeimpänä kriteerinä luokittelussa ja erotuksena metsälaitumiin on käytetty aluskasvillisuuden ruoho- ja heinävaltaisuutta (liite 2).

Hakamaat ovat muuttuneet viime vuosikymmeninä entistä runsaspuustoisemmiksi. Yleinen piirre eri puolilla maata on puuston tiheys ja tasaikäisyys, minkä vuoksi monet haat ovat puustoltaan lähellä metsälaitumia tai tavallisia talouskäytössä olevia metsiä. Toinen tyypillinen piirre on havupuiden osuuden jatkuva lisääntyminen. Kuusi näyttää olevan valtaamassa lehtipuuhakoja. Vallitsevina ovatkin sekapuustoiset hakamaat.

Puustorakenteeltaan ja kasvillisuudeltaan edustavia hakoja on Suomessa jäljellä varsin vähän. Useimmilla alueilla

Leena Lehtomaa

Lounaissuomalainen laidunhaka Punkalaitumen Uusilahdelta.

puustoa on liikaa, vanha puusto ja lahopuusto puuttuu kokonaan ja kasvillisuus on rehevöitynyttä. Luonnoltaan arvokkaimpia ovat haat, joissa on lahoavaa vanhaa puustoa. Tässä suhteessa harvoihin edustaviin alueisiin kuuluu Paraisten Lenholm. Arvokkaita havu- ja lehtipuuhakoja, joiden puusto on kohtalaisen vanhaa ja joita on pitkään laidunnettu, ovat esimerkiksi Vesilahden Niinimäen ja Hopun haat Pirkanmaalla. Mäntyvaltaiset haat ovat suhteellisen harvinaisia. Keski-Suomesta niitä lienee enemmän kuin muualla. Edustava esimerkki mäntyvaltaisesta haasta on Kiteen Kalmistolan haka Pohjois-Karjalassa.

Koivuhaat ovat suuresti harvinaistuneet viime vuosikymmeninä. Eniten niitä näyttää olevan jäljellä Keski-Suomessa, Pirkanmaalla ja Etelä-Savossa. Pitkään laidunnettua iäkäspuustoista Pernajan Segersbytä Uudellamaalla luonnehditaan Suomen hienoimmaksi koivuhaaksi. Puustoltaan ja kasvillisuudeltaan edustavia koivuhakoja on myös Siikaisten Pihlajamäen laitumilla ja Ruoveden Kiviojan haassa. Vammalassa Vehmaanniemen luonnonsuojelualueella on melko laajalti kunnostettua koivuvaltaista hakaa.

Kaskikierron muovaamia harmaaleppähakoja löytyy vielä itäisestä Suomesta ainakin Etelä-Savosta, Pohjois-Karjalasta ja Kainuusta. Esimerkiksi Sotkamon Morttelin lepikkohaassa laidunnus on jatkunut kaskiajoilta näihin päiviin asti, joskaan ei enää täysin perinteisenä. Pohjanlahden rantalaitumiin sisältyy terva- tai harmaaleppävaltaisia kosteapohjaisia hakoja. Vaasan seudun merenrannoilla omaleimainen piirre on hakamaiden kallioisuus ja katajien runsaus. Varsinais-Suomesta löytyvät useimmat maan harvoista jalopuuhakamaista. Ainoat laidunnuksessa olevat tammihaat ovat Inkoon Mellangård, Paraisten Lenholm ja Kaarinan Kuusiston Länsinokka. Maan edustavimman saarnihaan sanotaan olevan Saaristomeren kansallispuistossa Nauvon Berghamnissa. Korppoon Kälössä ja Bärskärissä on saarnihakoja, joita on tauon jälkeen alettu uudelleen laiduntaa.

Metsittyvien niittyjen ja hakamaiden rajanveto on toisinaan hankalaa. Metsittyviä niittyjä on paikoin myös luokiteltu hakamaiksi (ainakin Satakunnassa, Pirkanmaalla, Uudellamaalla, Etelä- ja Pohjois-Savossa, Pohjois-Karjalassa ja Keski-Suomessa). Metsittyvät niityt ovat puustoltaan nuoria ja tasaikäisiä.

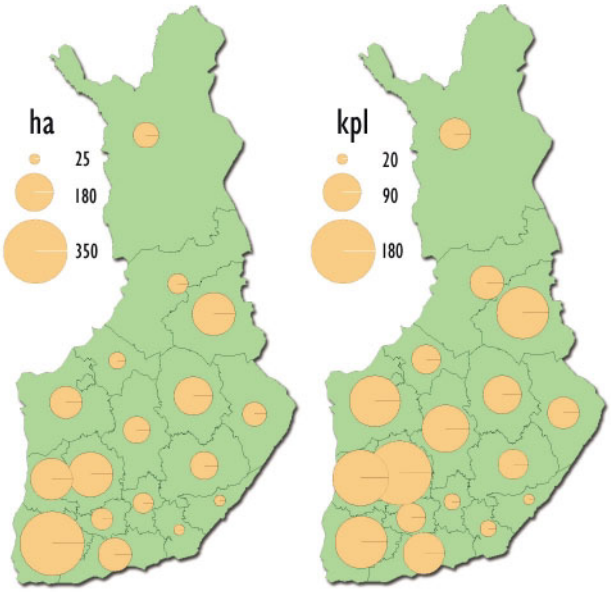

Kuva 18. Hakamaiden pinta-ala ja lukumäärä eri maakunnissa.

Tapio Heikkilä

Harmaaleppähaka Sotkamon Naapurinvaaralla on muisto Itä-Suomen kaskitalouden ajoilta.

Monesti haat ovat kylvönurmen tai rantalaitumen puustoisia laiteita tai reunametsiköitä ja lähinnä karjan suojapaikkoja. Usein ne ovat karjanlannan rehevöittämiä. Monesti hakojen maisemallinen merkitys on suurempi kuin kasvilajiston monimuotoisuus, koska ne sijaitsevat lähellä asutusta. Hakojen aluskasvillisuus on tyypillisesti tuoreiden heinävaltaisten, lajistol-

taan yksipuolisten niittyjen ja metsäkasvillisuuden mosaiikkia tai välimuotoa. Vaihteleva topografia ja kallioisuus tai kivisyys tuovat myös lajistoon lisää monimuotoisuutta.

Hakamaiden yleisimmät valtalajit ovat nurmirölli, nurmi- ja metsälauha ja valkoapila. Melko yleisiä ovat esimerkiksi siankärsämö, niittynurmikka ja mustikka. Myös poimulehdet, lampaannata, ahomansikka ja metsäkurjenpolvi voivat olla runsaita. Edellä mainittujen lisäksi jokseenkin kaikki tuoreiden ja kuivien niittyjen kasvit voivat esiintyä hakamaiden niittylaikuilla. Näitä ovat esimerkiksi nurmitatar, ahomatara, jäkki, niittyhumala, niittyleinikki ja nurmitädyke. Parhaimmillaan hakamaiden kasvillisuus onkin samantapaista kuin niityillä. Metsälajistoa edustavat esimerkiksi valkovuokko, metsäkastikka, oravanmarja, sananjalka ja puolukka. Alueellisesti leimaa-antavia piirteitä aluskasvillisuudessa on inventointiaineiston perusteella vaikea löytää. Rehevöitymistä ilmentäviä lajeja ovat esimerkiksi koiranputki, kylä- ja niittynurmikka, pihatähtimö, valkoapila ja nokkonen.

Perinnebiotooppien huomionarvoisissa putkilokasveissa ei ole lajeja, jotka olisivat ominaisia nimenomaan hakamaille. Hakamailla tavattujen huomionarvoisten kasvien listassa suurin osa on avoimien niittylaikkujen ja kallioketojen lajeja. Eniten huomionarvoisia kasvilajeja on kirjattu Varsinais-Suomen ja Keski-Suomen hakamailla. Toisaalta lajien määrä riippuu myös siitä, missä määrin niitty- ja ketolaikkuja on sisällytetty hakamaihin ja missä määrin niitä on erotettu omiksi tyypeiksi. Uudellamaalla arvellaan esimerkiksi kartioakankaalin, nurmitattaren ja kevätesikon olevan jossain määrin hakamaita suosivia. Pohjoisempana pussikämmekkä ja kaiheorvokki vaikuttavat niinikään hakamaita suosivilta. Huomionarvoisia kasveja, joita on tavattu hakamailta vähintään kahdessa maakunnassa, ovat:

- hietalemmikki
- mäkikaura
- hakarasara
- tähkämaitikka
- litteänurmikka
- kevätesikko
- kartioakankaali
- pölkkyruoho
- nurmitatar
- keltamatara
- mäkitervakko
- jäkki
- isolaukku
- purtojuuri
- pussikämmekkä
- kesämaitiainen
- kullero
- rantatädyke

Hakamailta löydettyjä valtakunnallisesti uhanalaisia kasveja ovat idänkurho, ketokatkero, hirvenkello, ahosilmäruoho, keltamatara, ahokirkiruoho ja kynäjalava. Silmälläpidettäviksi luokitelluista kasvilajeista aho- ja ketonoidanlukkoa ja ketoneilikkaa on löydetty hakamailta. Alueellisesti uhanalaisia hakamailta tavattuja lajeja ovat ainakin kartioakankaali, seljakämmekkä ja kesämaitiainen. Uhanalaisten putkilokasvien vähäisyys kuvastaa hakamaiden nykyistä heikkoa tilaa.

Tammihakamailta on löydetty uhanalaisia hakamaiden sienilajeja sekä vanhoilla tammilla eläviä uhanalaisia eliölajeja. Paraisten Lenholman lajisto tunnetaan parhaiten, mutta myös Inkoon Mellangård on potentiaalinen elinympäristö vanhojen tammien eliöille.

Uhanalaisia tammihakamailta löydettyjä sienilajeja ovat:

- häräntatti
- juurtotatti
- kalvastatti
- setrivahakas
- hakamaatuhkelo

Uhanalaisen jalokultajäkälän toinen tunnettu kasvupaikka on Lenholmassa. Muita tammilla eläviä jäkäliä ovat vaarantunut keltalaikkajäkälä ja silmälläpidettävä härmähuhmarjäkälä.

Perhosista silmälläpidettävät tummahäränsilmä, tammilaahusyökkönen ja isoapollo sekä vaarantunut pikkuapollo on löydetty Lenholmasta. Vennajäärä, veriseppä, hartosienipimikkä, lahopimikkä ja pärnäjäärä ovat uhanalaisia ja juomumäihiäinen, lännenvaajapimikkä ja vaihtolymykkä silmälläpidettäviä Lenholman alueelta löydettyjä kovakuoriaisia.

Hakamaiden suurimmat uhat ovat laidunnuksen loppumisen tai riittämättömän laidunnuksen aiheuttama umpeenkasvu ja luontainen kuusettuminen, rehevöityminen, metsätaloudelliset hakkuut ja metsän uudistaminen.

5.10 Metsälaitumet

Metsälaitumien ja muiden puustoisten perinnebiotooppien, erityisesti hakamaiden, laidunnettujen metsien ja kaskimetsien välinen rajanveto on vaikeaa. Metsälaitumiksi on inventoinnissa luokiteltu karjan laiduntamia metsäalueita, jossa laidunnuksen vaikutukset kasvillisuuteen ovat ainakin paikoin selvät. Erotuksena hakamaihin aluskasvillisuudessa vallitsevat metsälajit ja puusto on tiheämpää kuin hakamailla (inventointiohjeessa annetun ohjearvon mukaan puuston peittävyys metsälaitumilla on yli 35 %) (ks. liite 2).

Ruotsalaisen selvityksen (Andersson ym. 1993) mukaan edustava metsälaidun on rakenteeltaan normaalia talousmetsää vaihtelevampi ja sisältää usein niittyaukkoja. Puusto on vaihtelevan ikäistä ja kokoista ja useista puulajeista koostuvaa. Isot muurahaispesät ja runsas sienilajisto ovat myös edustavan metsälaitumen piirteitä. Suomessa nämä edustavuuskriteerit täysin täyttäviä metsälaitumia ei ole löytynyt yhtään. Jopa mainitut kriteerit osittain täyttävät metsälaitumet ovat harvinaisia. Useimmat inventoidut metsälaitumet on aidattu karjalle vasta hiljattain, ja niiden laidunkäytössä on ollut selvä tauko. Perinteisen

Tapio Heikkilä

Metsälaitumen kasvillisuus on usein varsin niukkaa, koska metsiä käytetään ensi sijassa kuusen kasvatukseen. Kaarina.

metsälaitumen ominaispiirteet eivät näihin metsätalouskäytössä olleisiin kohteisiin ole vielä ehtineet muodostua.

Laidunnetuissa metsissä laidunnuspaine on alhainen, laidunnuksen vaikutus kasvipeitteeseen on vähäinen ja alueen ensisijainen käyttö on metsätalous. Laidunnetut metsät on pääsääntöisesti jätetty inventoinnin ulkopuolelle. Entiset metsälaitumet, joiden käyttö on loppunut yli viisi vuotta sitten, on yleensä myös jätetty inventoimatta. Metsälaitumien inventoinnin kattavuus ja metsälaitumien rajaus suhteessa laidunnettuihin metsiin ja entisiin metsälaitumiin vaihtelee eri maakunnissa.

Suurin osa inventoitujen perinnebiotooppien pinta-alasta on metsälaitumia (lähes 5500 hehtaaria eli noin 29 %). Lukumääräisesti niitä on kuitenkin vähemmän kuin tuoreita niittyjä ja hakamaita. Metsälaitumet ovatkin yleensä laaja-alaisempia kuin esimerkiksi hakamaat. Niin sanottu väljämetsälaidunnus (kotieläimet laiduntavat tilarajoilta aitaamattomilta metsämailla, ks. Jäntti 1945) on maassamme käytännössä loppunut; viimeiset esimerkit tästä alkuperäisimmästä laidunnustavasta löytyivät Kainuun, Koillismaan ja Perä-Pohjolan harvaan asutuilta metsäseuduilta. Myös laajat, tilarajoilta aidatut metsälaitumet ovat harvinaisia, sillä nykyiset metsälaitumet ovat suppeampia kokonaisuuksia. Koko inventointiaineistossa metsälaitumien keskipinta-ala on noin 4,5 hehtaaria. Eri maakunnissa keskimääräinen ala vaihtelee Keski-Pohjanmaan ja Kymenlaakson 1,1 hehtaarista Kainuun 7,3 hehtaariin. Laajimmat yksittäiset metsälaitumet ovat jopa yli 100 hehtaaria (Kainuussa Suomussalmella ja Puolangalla), jolloin kohteisiin sisältyy paljon myös laidunnettuja metsiä. Yli 60 hehtaarin metsälaidunkohteita on Etelä-Savossa, Länsi-Suomessa ja Pohjois-Pohjanmaalla.

Metsälaidunta sisältävien kohteiden lukumäärä on suurin Satakunnassa ja Pirkanmaalla (kuva 19). Pinta-alaltaan eniten metsälaitumia inventoitiin Kainuussa, missä ne muodostavat 63 % arvokkaiden perinnemaisemien pinta-alasta. Myös Pohjois-Savossa, Keski-Suomessa ja Kanta-Hämeessä metsälaitumet kattavat yli puolet perinnebiotooppien alasta. Muuallakin sisämaassa, Pirkanmaalla, Päijät- Hämeessä ja Etelä-Savossa, sekä Uudellamaalla ja Satakunnassa on kohtalaisen runsaasti metsälaidunta, 35–40 % perinnemaisema-alasta. Pohjois-Savoon ja Kainuuseen verrattuna Pohjois-Karjalan metsälaitumien määrä (27 % perinnemaisema-alasta) on yllättävän vähäinen, joskin osa metsälaitumista lukeutuu maakunnan kaskimetsien alaan. Pohjois-Karjalan metsälaitumien ja kaskimetsien pinta-ala on yhteenlaskettunakin vain kolmannes Kainuun metsälaidunalasta. Rannikolla, Varsinais-Suomessa ja Etelä-Pohjanmaalla – Pohjanmaalla, metsälaitumet painottuvat saaristoon ja rannikolle. Sisämaan peltoviljelyalueilla niitä on vähän. Suhteellisesti vähiten metsälaitumia on inventoitu Keski-Pohjanmaalla (alle 5 % arvokkaiden perinnebiotooppien alasta). Pohjois-Pohjanmaalla ja Lapissa metsälaitumien vähäinen osuus heijastaa maatalouden tilaa. Toisaalta Pohjois-Suomen inventointiaineistossa korostuvat laajat tulva- ja suoniityt. Etelä-Karjalan ja Kymenlaakson inventointi on selvästi painottunut puuttomiin tai vähäpuustoisiin niittyalueisiin. Puustoisia alueita on Kaakkois-Suomessa inventoitu heikommin kuin muissa maakunnissa.

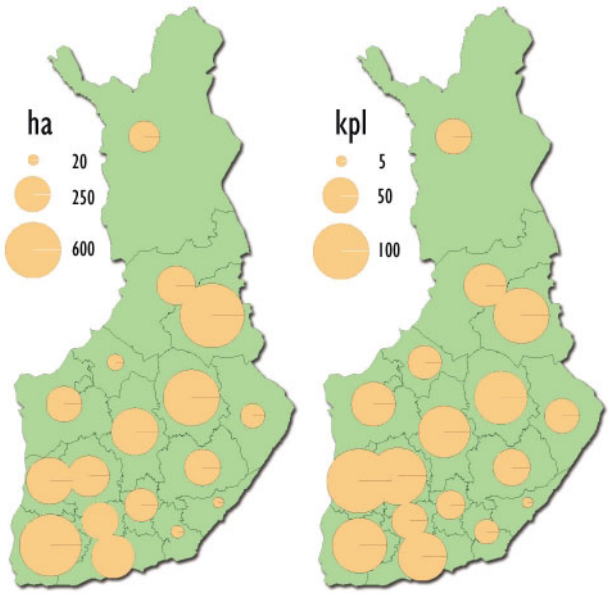

Kuva 19. Metsälaitumien pinta-ala ja lukumäärä eri maakunnissa.

Metsälaitumista on inventointihetkellä ollut laidunnettuna 85 % pinta-alasta. Suuri hoidossa olevien kohteiden osuus johtuu siitä, että inventointiin on pääsääntöisesti valikoitu laidunnuksessa olevia kohteita. Metsälaitumien perinnemaisemaarvot häviävät nopeasti käytön loputtua. Varsinais-Suomessa vain hieman yli puolet metsälaitumiksi luokitellusta alasta on ollut käytössä. Varsinais-Suomen inventointiaineistossa on mukana useita entisiä Saaristomeren laidunsaaria, joilla perinteinen käyttö on loppunut.

Metsälaidunten laatu perinnebiotooppeina on yleisesti ottaen heikko, sillä vain pieni osa nykyisestä metsälaidunnuksesta on perinteisen kaltaista. Usein metsälaitumille tuodaan lisärehua tai ne ovat nurmilaitumiin liittyviä oleilualueita tai yölaitumia. Esimerkiksi Keski-Suomessa käytössä olevista metsälaitumista vajaa puolet ja laidunnetuista metsistä yli puolet liittyi nurmilaitumiin. Lisäksi muu metsän käyttö on rajusti muuttunut perinnäisen maatalouden ajoista. Nykyään pääosa metsälaitumistakin on ensisijaisesti metsätalouskäytössä, ja laidunkäyttö on toissijaista.

Eri puolilta maata löytyy kuitenkin metsälaitumia, joilla laidunnuksen sanotaan jatkuneen sadan, jopa 200 vuoden ajan. Tiedot laidunnuksen jatkuvuudesta ja käytännöistä ovat useimmiten epävarmoja. Harvoja pitkään ja perinteisesti käytössä olleita metsälaitumia ovat esimerkiksi Inkoon Östervik Uudellamaalla, Juankosken Paavola Pohjois-Savossa, Porin Kuuminaistenniemi ja eräät Merenkurkun laidunsaaret Mustasaaressa ja Korsnäsissa.

Nykyisillä metsälaitumilla puusto muistuttaa tasaikäisyydessään enimmäkseen normaalissa metsätalouskäytössä olevia alueita. Edustavimmilla kohteilla on vanhoja puita sekä lahopuita, erityisesti lehtipuita. Puustoltaan edustavat metsälaitumet ovat hyvin harvinaisia. Alhaisen laidunnuspaineen vuoksi laidunnus näkyy vain heikosti metsäkasvillisuudessa. Niittyaukkoja ja niittykasvillisuutta on vähän. Suuressa osassa maata metsälaitumien enemmistönä ovat kuusivaltaiset mustikka- tai käenkaali-mustikka-tyypin kangasmetsät. Monimuotoisuutta metsälaitumiin tuovat luonnonpiirteet, jotka eivät liity laidunkäyttöön: lehdot, puronvarret ja muut kosteikot, pinnanmuotojen vaihtelu sekä kalliot.

Lounais-Suomen saaristossa metsälaitumet vaihtelevat karuista kalliomänniköistä reheviin lehtoihin. Tervaleppää ja haapaa esiintyy paikoin valtapuuna. Omaleimaisen piirteen saariston metsälaitumiin tuovat pähkinäpensaan ja saarnen esiintyminen (mm. Nauvon Boskär ja Berghamn, Houtskarin Själö) sekä muut harvinaiset, eteläiset puut ja pensaat. Saaristomeren kansallispuistossa on useita vaihtelevan pituisen tauon jälkeen uudelleen käyttöön otettuja laidunsaaria, joiden metsälaitumet ovat entisiä, umpeenkasvaneita hakoja ja lehdesniittyjä. Siksi perinteisen metsälaidunnuksen piirteet eivät useimmilla paikoilla ole kovin hyvin nähtävissä.

Merenkurkun saaristossa on joitakin edustavia, perinteisiä lammaslaidunsaaria, joita luonnehtivat valoisat vanhat koivikot käyrävartisine puineen sekä aluskasvillisuuden ruoho- ja heinävaltaisuus. Inventointihetkellä käytössä olleita laidunsaaria ovat Mustasaaren Stora Långraden ja Långgrund sekä Korsnäsin Yttre Utstenarna. Edustavimmat metsälaitumet koko Pohjanmaan alueella Vaasan seudulta Oulun korkeudelle asti ovat merenrannoilla, missä rantametsien lehtimetsävyöhykkeet tuovat vaihtelua metsäkasvillisuuteen. Esimerkkejä tällaisista kohteista ovat Nenännokka ja Mäntyrannan laitumet Oulunsalossa, Glådskäretin laidun Mustasaaressa, Strandbergin laidun Närpiössä sekä Pappilankari Kalajoella.

Vaihtelevimmillaan metsälaitumet ovat Sisä-Suomessa, erityisesti Hämeessä ja Pohjois-Savossa. Hämeessä lehtometsälaitumet vaikuttavat yleisemmiltä kuin muualla. Keski-Suomessa on useita seka- ja koivumetsälaitumia. Pohjois-Savossa on niin puuston kuin aluskasvillisuudenkin puolesta monimuotoisia metsälaitumia. Pitkään yhtäjaksoisesti laidunnuksessa olevien kohteiden joukossa on myös metsälaitumia, joissa riittävän laidunnuspaineen ansiosta on kehittynyt monipuolista perinnekasvillisuutta (Leppävirran Haasianlahti, Männykkö ja Karvila, Juankosken Paa-

vola, Peltolan laidunsaaret ja Saloharju). Pohjois-Savon metsälaidunkohteilla on myös runsaasti perinteiseen käyttöön liittyviä rakenteita (aidat, kiviaidat, kaskirauniot). Pohjois-Karjalassa on useita valoisia mäntymetsälaitumia, joiden aluskasvillisuudessa on runsaasti heiniä ja niittykasveja.

Metsälaitumen lajisto riippuu ensisijaisesti metsätyypistä. Laidunnuksen vaikutus näkyy heinien ja ruohojen osuuden lisääntymisenä, niittyaukkoina ja niittymäisinä metsänlaiteina. Metsä- ja nurmilauha, metsäkastikka (erityisesti Keski- ja Itä-Suomen vanhoilla kaskimailla) ja nurmirölli sekä rehevöitymistä ilmentävät niittynurmikka ja rönsyleinikki ovat tavallisia metsälaidunnuksesta hyötyneitä kasveja. Ahomansikka, nurmitädyke, päivänkakkara, niittyhumala ja niittyleinikki ovat tyypillisimpiä niittyjen ruohoja, jotka viihtyvät metsälaitumien aukioilla ja laiteilla. Mesimarjaa tavataan etenkin rantametsistä. Niittyihin verrattuna metsälaitumien lajisto on lehtoja lukuun ottamatta kuitenkin niukka. Tässä inventoinnissa ei selvitetty metsälaitumien sieni- tai eläinlajistoa. Tiedot näistä eliöryhmistä toisivat todennäköisesti lisävalaisua metsälaidunnuksen merkitykseen lajiston monimuotoisuudelle.

Huomionarvoista kasvilajistoa esiintyy metsälaitumilla niukasti. Tavallisimmat huomionarvoiset kasvit ovat nurmitatar, jäkki ja kissankäpälä. Vähintään kahdessa maakunnassa on metsälaitumilta (yleensä aukkopaikoilta) tavattu myös kangasajuruoho, pussikämmekkä, kullero, kesämaitiainen ja aholeinikki.

Myös uhanalaisia kasveja on metsälaitumilla tavattu niukasti. Näistä varsinaisia metsäympäristön lajeja ovat metsäomenapuu, suippoliuskaorapihlaja, kynäjalava ja kylmänkukka. Ketokatkero, (aho)kirkiruoho ja hirvenkello sekä silmälläpidettävistä kasveista ketonoidanlukko ovat ensisijaisesti niittyjen lajeja.

Suurin uhka metsälaitumien säilymiselle on metsätalouskäyttö. Arvokkaimmat metsälaitumet ovat puustoltaan hakkuukypsiä tai vajaatuottoisia, ja normaaliin metsätalouteen kuuluvat uudistushakkuut ja maanpinnan käsittelyt hävittävät perinteisen metsälaitumen maisemalliset ja biologiset arvot.

5.11 Kaskimetsät

Kaskimetsiksi on tässä inventoinnissa luokiteltu entisille kaskille kasvaneita lehtipuuvaltaisia (harmaaleppä, koivu) metsiä, jotka ovat säilyneet jokseenkin käsittelemättöminä. Mukaan on otettu yhä laidunnetut kaskimetsät tai kaskimetsät, joiden laidunnus on loppunut melko äskettäin. Metsälaitumiin sisältyy muutamia kohteita, jotka puuston puolesta olisi voitu lukea myös kaskimetsiksi. Esimerkiksi Kainuun harmaaleppähakoihin ja -metsälaitumiin sisältyy entisiä kaskimaita. Lisäksi useilla Keski- ja Itä-Suomen metsälaidunalueilla on jäljellä kaskitaloudesta kertovia merkkejä kuten nauriskuoppia tai kaskirauniota.

Kaskimetsiä on löydetty niukasti, vain noin 300 hehtaaria. Suurin osa kohteista on Pohjois-Karjalassa (13 kohdetta) ja Etelä-Savossa (seitsemän kohdetta). Yksittäisiä kaskimetsiä on Kymenlaaksossa, Päijät-Hämeessä, Pirkanmaalla, Keski-Suomessa ja Pohjois-Savossa (kuva 20).

Kaskitalous päättyi Suomessa vuosikymmeniä sitten. Viimeiset kasket poltettiin ilmeisesti Pohjois-Savossa Kaavin Hyvärilässä ja Nilsiän Kinahmissa 1960-luvulla. Etelä-Savossa nykyisen Linnansaaren kansallispuiston alueella Rantasalmella on kaskettu vielä 1940-luvulla. Kaskeaminen aloitettiin Linnansaaressa uudelleen vuonna 1993, ja Louhimaan torpan ympäristössä on tarkoitus vuosittain kasketa pieni alue. Tähän mennessä poltetut kasket ovat olleet sekametsään poltettavia ns. tavallisia kaskia. Pirkanmaalla Sääksmäen Annilassa oleva rauduskoivikko on kasvanut vuonna 1929 tehtyyn ruiskaskeen. Joutsan Konnassaaressa (Keski-Suomi) on ollut kaskipeltoja vielä vuosina 1924–1925. Viimeinen kaski on pääosassa kohteista tehty 1800-luvulla tai 1900-luvun vaihteessa. Vajaa puolet inventoiduista kaskimetsistä on laidunnuksessa.

Suurin osa aineiston kaskimetsistä, noin 260 hehtaaria on (raudus)koivikoita tai koivuvaltaisia metsiä. Koivu-mäntymetsiä on parikymmentä hehtaaria (Etelä-Savo, Pohjois-Karjala), ja harmaalepikkoa on alle pari hehtaaria Kaavin Hyvärilässä 1960-luvulla poltetun nauriskasken paikalla. Loput ovat erilaisia sekametsiä.

Aulikki Alanen

Valkeakosken Annilan koivikko on Pirkanmaan viimeinen kaskilaidun.

Kaskimetsien kasvilajistolle ovat tyypillisiä kangasmetsälajiston rinnalla runsaina esiintyvät heinät ja ruohot. Valtalajit vaihtelevat suuresti metsätyypin ja käyttöhistorian mukaan. Tyypillisiä jäänteitä kaskitalouden ajoilta ovat peurankello, ruusuruoho, ahomansikka ja ahopukinjuuri.

Huomionarvoisista putkilokasveista kaskimetsissä on tavattu aholeinikki ja kesämaitiainen. Uhanalaisista kasveista ei ole havaintoja, mutta vanhat kaskikoivikot ovat uhanalaisen valkoselkätikan pesimäympäristöjä.

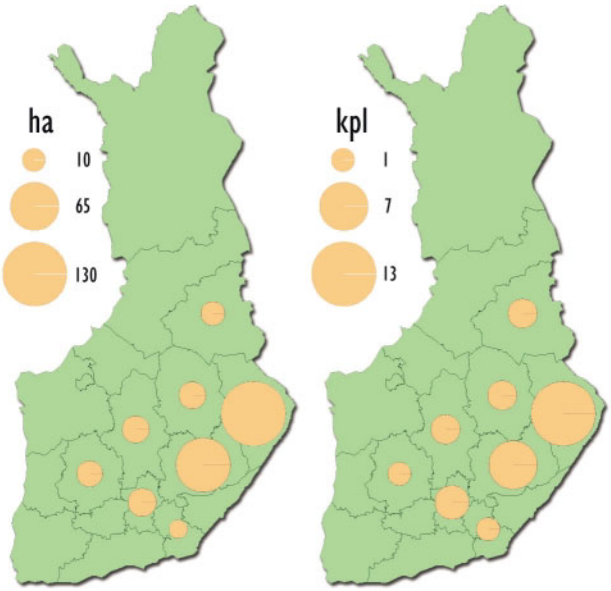

Kuva 20. Kaskimetsien pinta-ala ja lukumäärä eri maakunnissa.

Tapio Heikkilä

Kaskiperinnettä on elvytetty muutamilla valtion suojelualueilla, kuten Kaavin Telkkämäellä.

Perinteisen kaskitalouden synnyttämät kaskimetsät ovat maastamme katoamassa oleva luontotyyppi. Luontaisen sukkession kautta kaskeamisen jäljet katoavat vähitellen puustosta ja aluskasvillisuudesta mm. kuusen lisääntymisen myötä. Metsätalous on kiihdyttänyt kaskimetsien häviämisvauhtia. Kaskimetsien katoamista voidaan hidastaa laidunnuksella ja suosimalla vanhaa lehtipuustoa. Eräillä luonnonsuojelualueilla pyritään säilyttämään kaskeamisperinnettä ja esimerkkejä kaskeamisen synnyttämistä luontotyypeistä.

5.12 Lehdesniityt

Lehdesniityt ovat puustoisia niittyjä, joita luonnehtivat niittylaikkujen sekä pensas- ja puuryhmien mosaiikki. Vanhat, aiemman lehdestyksen vuoksi kynttelikkömäisesti haarautuvat lehtipuut ovat tunnusomainen piirre. Perinteiseen lehdesniittyjen hoitoon kuuluivat kevätsiivous, niitto, jälkilaidunnus ja lehdestys. Lehdesniittyjen hyvä heinäntuotto perustui rehevään kasvualustaan sekä puiden ja pensaiden karikkeen rehevöittävään vaikutukseen. Lehdesniityillä suosittiin nopeasti hajoavaa lehtikariketta tuottavia puita ja pensaita. Lehdesniittyjä tiedetään olleen Ahvenanmaalla, Lounais-Suomessa ja Pohjanlahden rannikkoseudulla (esim. Hæggström ym. 1995, Lindgren 2000). Vastaavan tyyppisiä puustoisia niittyjä olivat Perämeren rannikon lepikkoniityt, jotka raivattiin nuoriin merenrantalehtimetsiin sekä Kainuun vaarajakson lepikkoniityt, jotka olivat entisille kaskiahoille kasvaneita puistomaisiksi harvennettuja lepikoita. Lehdestys ei kuitenkaan ollut leimaa-antava käyttömuoto lepikkoniityillä.

Lehdesniityt ovat maamme vähälukuisin perinnebiotooppi. Varsinaisia lepikkoniittyjä ei ole jäljellä enää yhtään. Lehdesniittyjen perinteinen maatalouskäyttö loppui Saaristomeren saarilla 1960-luvun loppuun mennessä, mutta 1970-luvun lopussa alettiin ensimmäistä lehdesniittyä kunnostaa Saaristomeren kansallispuistoon kuuluvalla Nauvon Boskärillä. Arvokkaiksi luokitelluista kymmenestä kohteesta yhdeksän on Varsinais-Suomessa (kuva 21). Näistä viisi on Saaristomeren kansallispuistossa sijaitsevia lehdesniittyjä, joita on alettu kunnostaa. Muualta Varsinais-Suomesta on mukana neljä pientä kohdetta, jotka ovat pitkään olleet hoidotta, mutta joiden puustossa näkyy merkkejä lehdestyksestä. Lisäksi Satakunnassa Rauman edustan Reksaaresta on löytynyt vanhoja lehdestettyjä puita. Uudellamaalla ja Pirkanmaalla on löydetty muinoin lehdestettyjä koivuja parissa kohteessa (Tammisaari, Nothamnin Bylandet ja Vesilahti, Niinimäen haka). Tällä perusteella kohteita ei ole voitu luokitella lehdesniityksi. Pohjanmaan rannikkoseudulta ei inventoinnissa löydetty lehdesniittyjä tai edes selviä merk-

kejä lehdestyksestä. Kymmenen lehdesniityksi luokitellun kohteen yhteispinta-ala on vain 23 hehtaaria.

Ainoat edustavat ja samalla laajimmat lehdesniityt ovat Nauvon Boskärillä (6 hehtaaria) ja Houtskarin Jungfruskärillä (7 hehtaaria), joiden kunnostus ja hoito aloitettiin vuosina 1979–1981. Niiden hoitoon kuuluvat kevätsiivous, niitto, lehdestys ja jälkilaidunnus. Lisäksi Jungfruskärin muita umpeenkasvaneita lehdesniittyjä on alettu entisöidä 1990-luvulla. Dragsfjärdin Yxskärin ja Halsholmenin lehdesniittyjä on alettu hoitaa 1990-luvulla. Nauvon Berghamnissa on pieni, aikoinaan lehdestetty haka, jota nyt hoidetaan laiduntamalla. Saaristomeren kansallispuiston lehdesniittyjä on hoidettu talkooleireillä ja yhteistyössä Metsähallituksen sekä paikallisten karjanomistajien kanssa. Muista lehdesniityistä vain Rymättylän Kunnakselassa on hoito aloitettu uudelleen.

Lehdesniittyjen puusto ja aluskasvillisuus vaihtelevat. Jungfruskärillä ja Boskärillä puu- ja pensasryhmien peittävyys on noin 1/3 ja niittykasvillisuuden noin 2/3 alasta. Tervaleppä, koivut ja pihlaja, paikoin saarni ja pähkinäpensas ovat tavallisimmin lehdestettyjä valtapuita. Kasvillisuudeltaan edustavin ja monipuolisin lehdesniitty on Jungfruskärillä, missä kalkkivaikutteisen pienruohoniityn ja tuoreen pien- ja suurruohoniityn ohella on ainoa Ahvenanmaan ulkopuolella tavattu lupikkavaltainen kostea niitty. Yleisiä lajeja ovat esimerkiksi vuokot, kevätesikko, lehtomaitikka, mäkimeirami, verikurjenpolvi ja sikoangervo. Vain Jungfruskärillä ja Boskärillä voi saada käsityksen hoidetun lehdesniityn kasvillisuudesta. Muilla kohteilla tavallista aluskasvillisuutta ovat suurruohoniityt. Hoitamattomilla kohteilla on rehevää lehtokasvillisuutta ja paikoin tiheää puustoa sekä pensastoa.

Jungfruskärin lehdesniityillä esiintyviä uhanalaisia (vaarantuneita) kasveja ovat ahokirkiruoho, katkera- ja isolinnunruoho sekä tähkämaitikka. Niityille leimaantavaa on silmälläpidettävän seljakämmekän runsaus. Lupikka ja vahasara ovat alueellisesti uhanalaisia. Suurimmaksi osaksi Jungfruskärin ja Boskärin lehdesniittyjen huomionarvoisia kasveja ovat:

- verikurjenpolvi
- hirssisara
- hoikkaängelmä
- rantahirvenjuuri
- hoikkaängelmä
- hina
- ahopellava
- isolaukku
- keväthanhikki
- kevätesikko
- mukulaleinikki
- sikoangervo
- heinäratamo
- isorantasappi

Hannele Kekäläinen

Suomen harvojen lehdesniittyjen hienoimpia helmiä on Nauvon Boskär Saaristomeren kansallispuistossa.

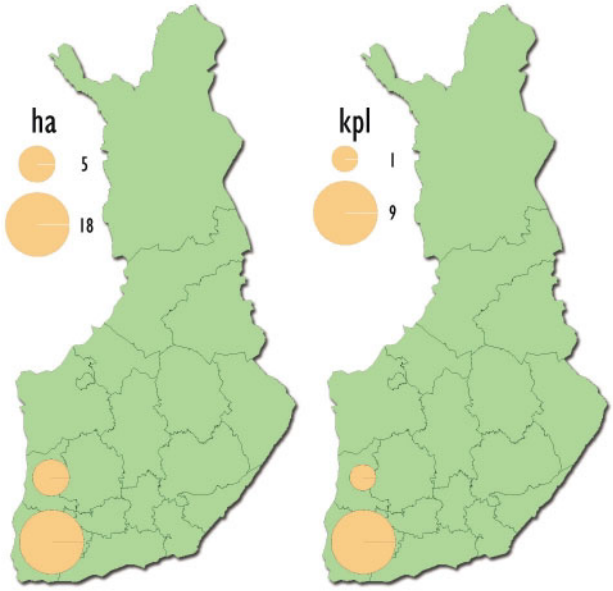

Kuva 21. Lehdesniittyjen pinta-ala ja lukumäärä eri maakunnissa.

Lehdesniityt ovat maastamme lähes kadonnut luontotyyppi. Kohteiden entisöinti ei liene mahdollista yksityisten maanomistajien voimin maatalouden harjoittamisen ohessa. Lehdesniittyjen kunnostaminen ja hoito on vaativaa ja kallista työtä, joten vastuu luontotyypin säilyttämisestä onkin ensisijaisesti valtion omistamien luonnonsuojelualueiden hoidosta vastaavalla Metsähallituksella.

5.13 Muut biotoopit

Arvokkaiden perinnebiotooppien rajauksiin sisältyy myös muita kuin perinteisen laidun- ja niittytalouden muovaamia biotooppeja. Näitä on 8 prosenttia inventoinnissa arvokkaaksi luokiteltujen kohteiden kokonaisalasta. Eri maakunnissa osuus vaihtelee 3 %–25 %. Suhteellisesti eniten tällaisia biotooppeja on Etelä-Karjalan ja Keski-Pohjanmaan aineistossa. Muiden biotooppien määrä riippuu inventoinnissa käytettyjen kriteerien lisäksi muun muassa rajaustavasta. Useimmiten muut biotoopit on inventoitu osana laajempaa perinnebiotooppia.

Useimmiten muu biotooppi on entistä peltoa (heinäpelto tai kylvönurmi), jonka viljely on lopetettu 1960-luvulla tai myöhemmin, ja jonka kasvillisuus on pitkään jatkuneen laidunnuksen, harvemmin niiton ansiosta muuttunut jossain määrin niittymäiseksi. Esimerkiksi Etelä-Savossa on useita kohteita, jotka ovat kokonaan entistä peltoa, ja joilla niittymäiseksi kehittyneen kasvillisuuden vuoksi on paikallista merkitystä perinnebiotooppien lajistolle. Entisten peltojen ketomaisilla laiteilla voivat viihtyä esimerkiksi kesämaitiainen ja ketoneilikka ja poikkeuksellisesti noidanlukot, aholeinikki ja kirkiruoho. Myös viljelyssä olevia peltoja, tavallisimmin kylvönurmia, sisältyy joskus rajauksiin. Joissakin tapauksissa pellot muodostavat osan kulttuurihistoriallisestikin arvokasta kokonaisuutta. Erikoisuutena Joutsan Konnassaaressa entisen torpan pienet kaskipellot ovat osa perinteisen kaltaista viljelykiertoa. Muita inventointiaineistoon sisältyviä yleisiä kulttuuribiotooppeja ovat pihapiirit.

Pinta-alaltaan suuren ryhmän muita biotooppeja muodostavat metsäiset biotoopit, joita on eniten rannikoilla laajojen merenrantalaitumien yhteydessä ja entisillä laidunsaarilla. Tällaisia alueita ovat muun muassa entiset metsälaitumet, jotka ovat olleet yli viisi vuotta laiduntamatta sekä entisten laidunsaarten metsittyneet osat. Näihin alueisiin voi sisältyä biologisesti hyvinkin arvokkaita vanhoja merenrantalehtimetsiä ja merenrantalehtoja. Esimerkiksi Hailuodossa Rautaleton kalastajakylän yhteydessä on nähtävissä viimeisiä rippeitä saaren entisistä lehto- eli lepikkoniityistä. Nämä alueet ovat nykyisin jo vanhojen monirunkoisten hieskoivujen ja pihlajien luonnehtimia lehtomaisia metsiä. Lapissa, Varsinais-Suomessa ja Pohjois-Savossa muihin biotooppeihin on luettu myös laidunnettuja metsiä, joissa laidunnuksen vaikutus kasvillisuuteen on vain vähäinen.

Laidunsaariin ja muihin ranta-alueisiin kuuluvia hiekka-, kivikko- ja kalliorantoja, erilaisia pensaikkoja tyrni- ja katajapensaikoista tulvaniittyjen reunapajukoihin sekä jonkin verran soita sisältyy myös inventointiaineistoon muina biotooppeina. Lapin asuinkenttiä ympäröivät puuton paljakka tai paju- ja hieskoivupensaikot. Pohjoinen erikoisuus ovat poroerotuspaikat, joilla ei ole merkitystä perinnebiotooppien lajistolle, mutta jotka rakenteidensa ja perinteiseen elinkeinoon liittyvän kulttuurihistoriansa vuoksi ovat merkittäviä perinnemaisemina.